
APARIȚIA ÎNMORMÂNTĂRILOR TUMULARE ȘI A INCINERAȚIEI LA EST DE CARPAȚI

de Nicolae Ursulescu

Mcrioada finală a eneoliticului a marcat apariția a două fenomene funerare în zona situată la est de Carpați: primele morminte tumulare și primele morminte și necropole de incinerare. Acest dublu fenomen nu este de altfel o noutate numai pentru această regiune, ci se întâlnește pe spații vaste ale Europei sud-estice, centrale și răsăritene, în momentul marilor migrații din mileniul al III-lea î.H., care se încadrează în marile procese istorice ale indo-europenizării.

În provincia istorică a Moldovei, cuprinsă între Carpații Orientali, Nistru, gurile Dunării și litoralul nord-vestic al Mării Negre, aceste apariții au un caracter de noutate cu atât mai mare, cu cât în perioadele anterioare ale eneoliticului vechi și dezvoltat lipsesc date despre ritul funerar al purtătorilor culturilor Precucuteni și Cucuteni¹. Nu se poate face, deci, nici o legătură între noile rituri funerare care apar în eneoliticul final și ceea ce s-a întâmplat anterior în acest teritoriu. Este vorba, evident, de o schimbare profundă, care incumbă atât aportul unor noi populații, cât și apariția unor noi credințe, care le-au înlocuit în mare măsură pe cele vechi neolitice.

Deși inițial ritualul tumular apare în asociere cu ritul inhumatei, iar incinerarea cu mormintele plane, totuși treptat se observă o asociere între aceste două obiceiuri funerare, ceea ce presupune fenomene de sinteză etnică și culturală. De aceea, ne propunem să urmărim pe ce căi și prin ce factori au putut pătrunde aceste două

- (1) Multă vreme s-a crezut că e o lacună de cercetare, dar atracția deosebită pe care splendida civilizație cu ceramică pictată dintre Carpați și Nipru a exercitat-o asupra arheologilor face să se excludă o asemenea presupunere. Într-o arie atât de vastă, cu numeroase așezări săpate aproape integral, nu s-au găsit decât câteva morminte izolate, în contexte arheologice care pledează clar pentru caracterul lor ritual, de jertfă adusă forțelor divine (H. Dumitrescu, **Dacia**, I, 1957, p. 97-116; idem, **Dacia**, II, 1958, p. 407-423; E. Comșa, **JMV**, 58, 1974, p. 136-139). Mai plauzibilă apare, deci, ipoteza unor "rituri funerare ascunse", care nu lasă urme sesizabile prin metodele arheologiei, cum ar fi, de exemplu, incinerarea și aruncarea cenușei în apă sau lăsarea corpurilor celor decedați sub cerul liber, ca ofrandă adusă zeilor, paralelele etnologice confirmă asemenea ipoteze.

aspecte funerare la est de Carpați, precum și cum și când s-a produs joncțiunea dintre ele.

Fenomenul incinerăției este cunoscut în răsăritul Europei până în eneoliticul final. În schimb, el apare foarte de timpuriu în sudul Peninsulei Balcanice, sigur din neoliticul vechi – cultura Proto-Sesklo (la Soufli Magula)². Din Balcani, e dată cu fenomenul neolitizării, și incinerăția se va răspândi sporadic în cadrul diferitelor culturi din Europa est-centrală și centrală. Astfel, în așezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului (lângă Cluj), care se plasează la un nivel cronologic contemporan cu Proto-Sesklo, printre cele 7 morminte descoperite până-n prezent unul era de incinerăție³. Câteva morminte de incinerăție se cunosc de asemenea la comunitățile vastuini complex al ceramicii liniare, mai ales în faza târzie – ZelicZovce⁴. Un asemenea mormânt, cu un inventar deosebit de bogat, a fost descoperit în preajma teritoriului Moldovei, pe Nistrul superior, la Nezvisko⁵ (Ucraina). Mormintele de incinerăție se înmulțesc, formând chiar adevărate necropole, în culturile succesoare ale ceramicii liniare din Europa centrală, îndeosebi în cultura ceramicii poantilate, în cultura Lengyel și în cultura Rösen⁶. La acest nivel cronologic se cunoaște un moment de incinerăție și în vestul României, la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)⁷. De asemenea, în bazinul superior al Tisei incinerăția se va impune într-o măsură considerabilă, mai ales la comunitățile Tiszapolgar târzii (cimitirele de la Tibava, Lazany)⁸ într-un moment probabil contemporan cu cele mai vechi pătrunderi în zonă ale

(2) H. Biesantz, **ArchAnz**, 1959, p. 56-74; J. Lichardus, M. Lichardus-Itten, **La protohistoire de l'Europe**, Paris, 1985, p. 232. Este posibil chiar ca incinerăția să fi fost folosită sporadic încă din mezolitic, așa cum indică unele schelete arse parțial din peștera Franchti, Grecia (T. Gullen, D. C. Cook, **AJA**, 95, 2, 1991, p. 305). De asemenea, incinerăția va mai fi folosită de unele comunități neolitice din Grecia, dar fără continuitate, aparițiile fiind incidentale: la Palatia Magula Zarkou, din faza Tsangli a culturii Dimini (J. Lichardus, M. Lichardus-Itten, **op. cit.**, p. 239); la Soufli Magula, în perioada culturii Larissa (H. Müller-Karpe, **Handbuch der Vorgeschichte**, Bd. II (Jungsteinzeit), München, 1968, p. 367).

(3) Gh. Lazarovici, **Despre ritualul de incinerare la Gura Baciului**, comunicare prezentată la Seminarul național de etno-arheologie "Rit și ritual funerar", Cluj, 13-14 XI 1992. Un alt mormânt de incinerăție în aria complexului cultural Starcevo-Criș a fost mai demult descoperit în așezarea de la Hódmezővásárhely-Gorsza (Ungaria) și avea un caracter evident ritual (G. Gazdapusztai, **ArchÉrt**, 84, 1957, p. 12 și urm.; I. Bognár-Kutzián, **ArchAustr**, 40, 1966, p. 251; H. Müzler-Karpe, **op. cit.**, p. 367, 476).

(4) M. Steklá, **AR**, VIII, 5, 1956, p. 771; H. Müller-Karpe, **op. cit.**, p. 164.

(5) T. S. Passek, **Pamjatniki kul'tury linejno-lentocnoj keramiki na territorii SSSR**, Moska, 1963, p. 19-20; H. Müller-Karpe, **op. cit.**, p. 164.

(6) M. Steklá, **op. cit.**, p. 770-771; H. Quitta, **AuF**, 3, 1958, p. 177; H. Müller-Karpe, **op. cit.**, p. 128, 366; N. Kalicz, **Neolithisches Dorf in Aszód**, Aszód, 1985, p. 98-99.

(7) D. Ignat, **Crisia**, XV, 1985, p. 275-278; idem, **Sym Thrac**, IV, 1986, p. 20-21.

(8) S. Siska, **SlovArch**, 12, 2, 1964, p. 293-356; idem, **SlovArch**, 16, 1, 1968, p. 161; idem, **SlovArch**, 20, 1, 1972, p. 107 și urm.

populațiilor stepice (mormintele plane de la Csongrád și Decea Mureșului)⁹.

De remarcat că aceste pătrunderi timpurii dinspre stepă s-au resimțit aproape simultan și în zona gurilor Dunării, fiind documentate prin mormintele de la Suvo-rovo¹⁰, Casimcea¹¹, Brăilița¹², dintre care primul reprezintă și cea mai veche apariție tumulară cunoscută până-n prezent pe teritoriul Moldovei, legându-se probabil de complexul Srednyi Stog – Chvalinsk, de la est de Nipru¹³.

Aceste pătrunderi timpurii (a doua jumătate a mileniului al IV-lea) au determinat în mare măsură apariția unor culturi noi (Cernavoda I, Bodrogkeresztúr), ca și modificări esențiale și regroupări în cadrul vechilor comunități eneolitice locale (Gumelnița, Sălcuța, Petrești)¹⁴. Din regroupările și mixtajele care au avut loc s-a născut cea mai reprezentativă cultură a eneoliticului final din jumătatea vestică a României, Coțofeni, în cadrul căreia incinerarea va juca, alături de înhumatie, un rol important¹⁵. Este aproape sigur că incinerarea s-a datorat aici, ca și în cultura Baden¹⁶, participării unui fond etnico-cultural central-european¹⁷. Pe de altă parte, așa cum arată și descoperirile din orizontul Măgura (Bulgaria)¹⁸, incinerările de factură târzie Coțofeni apar uncori în tumuli, la fel ca în complexe contemporane Vucedol, situate mai la vest¹⁹.

- (9) A. Dodd-Oprîtescu, **Dacia**, XXII, 1978, p. 87-97; I. Ecsédy, **The people of the Pit-Grave Kurgans in Eastern Hungary**, Budapest, 1979, p. 11-18; A. László, **TD**, V, 1984, p. 22-27.
- (10) V. A. Dergacev, **Moldavia i sosednie teritorii v epochu bronzy**, Chișinău, 1986, p. 65-74.
- (11) D. Popescu, **Dacia**, VII-VIII, 1941, p. 85-91; D. Berciu, **SCIV**, 5, 1954, 3-4, p. 539-548; VI. Dumitrescu, **SCIV**, 6, 1955, 3-4, p. 925-938; idem, **SCIV**, 13, 1962, 1, p. 95-100; idem, **Pontica**, 5, 1974, p. 45-52; E. Comșa, **SCIVA**, 29, 1978, 3, p. 353-364.
- (12) N. Ilașcuhe, Fl. Anastasiu, **Brăilița**, Brăila, 1968; idem, **Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, dec. 1964**, I. București, 1971, p. 127-150; N. Ilașcuhe, **Istros**, I, 1980, p. 302, 312, 358.
- (13) V. Dergacev, **Prachistorica**, XV, Praha, 1989, p. 134; I. V. Manzura, **Materialy i issledovanija po arheologii i etnografii Moldovy**, Chișinău, 1992, p. 88-89.
- (14) P. Roman, **SCIVA**, 32, 1981, 1, p. 21-42.
- (15) Idem, **Cultura Coțofeni**, București, 1976, p. 31-33, 55, 74-75; VI. Dumitrescu, **Dacia**, IV, 1960, p. 69-88; D. Berciu, **Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre**, București, 1966, p. 136.
- (16) P. I. Roman, I. Némethi, **Cultura Baden în România**, București, 1978, p. 38; A. Medunova-Bsresova, **PamArch**, 58, 1967, p. 341 și urm.; I. Torma, **Symposium ber die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur**, Bratislava, 1973, p. 483 și urm.
- (17) V. Furmáněk, L. Veliacik, J. Vládar, **Die Slowakei in der Bronzezeit**, Bratislava, 1991, p. 374-375.
- (18) B. Nikolov, **Thracia Praehistorica**, supplementum **Pulpudeva**, 3, Sofia, 1982, p. 192-199; L. Nikolova, **SymThrac**, 9, București, 1992, p. 89; idem, **Archeologhi ja**, Sofia, 34, 1992, 3, p. 10.

La est de Carpați, deși blocul cultural Cucuteni-Tripolic a fost mai rezistent în fața pătrunderilor răsăritene, în cele din urmă s-au produs și aici schimbări importante, care au avut drept efect fragmentarea marii unități culturale și apariția unor aspecte sau chiar culturi noi, care păstrau doar în oarecare măsură vechile tradiții²⁰. Înnoirile sunt deosebit de evidente în riturile și ritualurile funerare utilizate de aceste comunități post-Cucuteni-Tripolic, întâlnindu-se o diversitate de forme: morminte de înhumare plane, simple sau cu cerc de pietre (cromlechuri), morminte de înhumare tumulare, morminte plane de incinerare, cu depunere în gropi simple sau în urne²¹. Există acum grupe culturale care întrebuițază doar o singură formă de rit funerar, dar de cele mai multe ori se constată un amestec de forme, în concordanță cu sintezele etno-culturale care aveau loc în acea perioadă.

Se pare că răspândirea incinerăției în răsăritul Europei se datorează influențelor central-europene, îndeosebi din partea grupurilor caracterizate prin ceramică șnurată și amfore sferice²². Se cunosc cimitire vaste cu morminte de incinerare, de tipul celor din grupul Sofievka de pe Niprul mijlociu²³, dar și morminte răsleț, de tipul celor descoperite în grupele Kasperivty, Koșilovty²⁴ sau la Tsviklovtsi²⁵ – toate în bazinul Nistrului superior și mijlociu.

Mai recent, un cimitir de incinerare, cu peste 100 de morminte, toate în gropi simple, a fost cercetat la Suceava²⁶. În gropi au fost depuse doar o parte din oasele incineratului și inventarul (îndeosebi ceramic), care-l însoțise pe rug. Fragmentele ceramice prezintă un amestec de elemente Gorodsk și ale amforelor sferice. Această primă atestare a incinerăției pe teritoriul Moldovei complică și mai mult tabloul cultural din perioada de tranziție și de la începutul epocii bronzului din această regiune, unde se cunosc până-n prezent vestigii aparținând următoarelor culturi și grupuri culturale: Horodiștea-Erbiceni (cu morminte plane de înhumare)²⁷; Foltești-

(19) P. Roman, **SCIVA**, 28, 1977, 3, p. 421; Fl. Medeleț, I. Bugilan, **Banatica**, IX, 1987, p. 149.

(20) V. A. Dergacev, **Pamjatniki pozdnego Tripolja**, Chișinău, 1980.

(21) V. A. Dergacev, I. V. Manzura, **Progrebalnye komplekxy pozdnego Tripolja**, Chișinău, 1991.

(22) T. Wislanski, în **The Neolithic in Poland**, Ossolineum, 1970, p. 203; A. Häusler, **JMV**, 50, 1966, p. 125-126.

(23) A. Häusler, **Wissenschaftlichen Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg**, XII, 1964, Heft 11/12, p. 770-771; **Archeologhija Ukrainskoj SSR**, I, Kiev, 1971, p. 201; **Istoriya Ukrainskoj SSR**, I, Kiev, 1977, p. 87; V. A. Dergacev, I. V. Manzura, **op. cit.**, 1991, p. 143-191.

(24) T. G. Movsa, **SovArch**, I, 1971, p. 31-54; **Archeologhija Ukrainskoj SSR**, I, Kiev, 1971, p. 180, 183.

(25) T. G. Movsa, **SovArch**, I, 1964, p. 131-145.

(26) N. Ursulescu, **Suceava**, XIII-XIV, 1986-1987, p. 72-73; idem **SCIVA**, 34, 1983, 3, p. 294.

(27) M. Dinu, **Complexul cultural Horodiștea-Foltești**, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1978; idem, **Actes du IIe Congrès Int. de Thracologie**, I, Bucarest, 1980, p. 35-48;

Cernavodă II (de asemenea cu morminte plane)²⁸; amfore sferice (cu morminte plane în ciste de piatră)²⁹; Succava (cu morminte plane de incinerare)³⁰; în fine, morminte tumulare de inhumare³¹. Stabilirea raportului cronologic și cultural dintre toate aceste comunități este încă greu de precizat în detaliu.

În zona de stepă de la nordul gurilor Dunării pătrundera mormintelor tumulare este atestată de timpuriu, probabil încă de la sfârșitul culturii Precucuteni, așa cum arată grupa de descoperiri tumulare vechi, încadrată în tipul Suvorovo-Cainari, care evoluează apoi paralel aproape cu întreaga cultură Cucuteni³². Ilustrativ pentru stabilirea momentului de început al acestei grupe este descoperirea, în inventarul mormântului nr. 7 din movila 3 de la Copciac (r. Suvorov, Republica Moldova)³³, a unci străchini tronconice, cu creștături pe marginea orizontală, având pe corp un motiv incizat în formă de stea cu patru colțuri, care își găsește analogii în orizontul al doilea din tell-ul de la Goljamo Delcevo (Bulgaria)³⁴, corespunzător eneoliticului timpuriu. Această datare timpurie se confirmă indirect și prin încetarea existenței aspectului Stoicani-Bolgrad în zona de stepă din sudul Basarabiei și în Câmpia Siretului inferior, ceea ce poate fi pus pe seama ocupării teritoriului de către comunitățile de pastori, care practicau înmormântările tumulare. În ceea ce privește etapa evoluată a grupeii Suvorovo, este importantă descoperirea, într-un mormânt tumular de la Sărățeni, pe stânga Prutului (r. Hâncești) a unui vas aparținând fazei timpurii a culturii Cernavodă I³⁵. Însă, acest val tumular timpuriu n-a reușit decât pătrunderi cu totul izolate și nesemnificative în cea mai mare parte a teritoriului Moldovei, unde a continuat nestingerită evoluția Cucuteni, în fazele sale de apogeu: A-B și B. Doar cu foarte mare probabilitate s-ar putea atribui, la vest de Prut, acestui orizont timpuriu mormintele primei grupe de la Holboca (cu schelete întinse pe spate și cu ocru)³⁶.

N. Zaharia, **ArhMold**, II-III, 1964, p. 439-443; V. Batariuc, **Suceava**, X, 1983, p. 835-840.

- (28) D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, **SCIV**, 24, 1973, 3, p. 373-402; M. Petrescu-Dâmbovița, M. Dinu, **SCIVA**, 25, 1974, I, p. 71-97; idem, **Dacia**, XVIII, 1974, p. 19-72.
- (29) M. Dinu, **ArhMold**, I, 1961, p. 43-59; V. Spinei, M. Nistor, **SCIV**, 19, 1968, 4, p. 621-628; Gr. Foiț, **Studii și materiale. Istorie**, III, Suceava, 1973, p. 217-226; Șt. Cucos, **AMN**, XIX, 1982, p. 253-260.
- (30) Vezi nota 26.
- (31) Vl. Zirra, în vol. **Materialy i issledovanija po archeologii jugo-zapada SSSR**, I, Chișinău, 1960, p. 97-129; N. Harțuche, Fl. Anastasiu, *op. cit.*, 1971, p. 127-150; A. Häusler, **Die Gräber der älteren Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten**, Berlin, 1976, p. 40-48; M. Dinu, **Preistoria Alpina**, 10, 1974, p. 261-275.
- (32) V. Dergacev, în **Istoria Moldovei**, Chișinău, 1992, p. 21-22.
- (33) V. S. Bejlekci, **AIM**, Chișinău, 1990, p. 38-40, fig. 4/2.
- (34) H. Todorova și col., **Seliscnata moghila pri Goljamo Delcevo**, Sofia, 1975, p. 124, pl. X/11.
- (35) V. I. Manzura, *op. cit.*, 1992, p. 90.

În schimb, un al doilea grup tumular, care se plasează în orizontul tripolian târziu C/II-Y/II, intră deja în sinteze etno-culturale cu vechea populație cucutenian-tripoliană, așa cum arată descoperirile din grupele Usatovo³⁷ și Gordinești³⁸. Mai mult, acum apar primele sinteze între incinerare și tumuli așa cum s-a sesizat, de exemplu, la Kolodistoe, în grupa tripoliană târzie Serezlievo³⁹. Ulterior, asemenea sinteze vor deveni tot mai frecvente în culturile de la începutul epocii bronzului și pe parcursul Bronzului mijlociu, formând chiar ritul caracteristic al acestor culturi.

Exemplul cel mai clar pentru Moldova îl reprezintă cultura Costișa⁴⁰, variantă sudică a marelui complex Komariv-Bilyi Potik. Printre diversele rituri și ritualuri funerare atestate în cadrul acestui complex de sinteză (inhumație în gropi simple sau în cistă, în morminte plane sau tumulare: incinerări în gropi simple, în urne sau în cistă, în morminte plane sau tumulare)⁴¹, se remarcă și unele morminte de incinerare în tumuli. Ba uneori, cei incinerați erau depuși în cutii de piatră, ceea ce trimite încă o dată la componenta central-europeană în cadrul acestor sinteze (avem în vedere mai ales contribuția culturii amforelor sferice)⁴². Pe teritoriul Moldovei, această combinație (tumul, cistă de piatră, incinerare) a fost sesizată cel mai clar la Șerbănești (jud. Suceava)⁴³. Un caz similar a fost probabil și la Borlești (jud. Neamț)⁴⁴, unde se cunoaște și o așezare Costișa timpurie⁴⁵, dar caracterul fortuit al descoperirii, făcută la sfârșitul secolului trecut, nu ne permite concluzii categorice. De asemenea, cutia cu resturi incinerate, descoperită la Hârtoș, lângă Fălticeni, e posibil să fi fost sub unumul, care a dispărut probabil din cauza alunecării de teren⁴⁶.

Mai multe morminte de incinerare în tumuli, aparținând complexului Komarov, au fost descoperite încă de la sfârșitul secolului trecut în grupul masiv de movile de la Horodnic, lângă Rădăuți⁴⁷.

(36) Vl. Zirra, **SCIV**, III, 1952, p. 94-103; idem, **op. cit.**, 1960, p. 97-127; M. Dinu, **op. cit.**, 1974, p. 263. E. Comșa, **TD**, VI, 1985, p. 145-160.

(37) V. A. Dergacev, **op. cit.**, 1980, p. 109-111; V. A. Dergacev, I. V. Manzura, **op. cit.**, 1991, p. 38-130.

(38) V. A. Dergacev, **op. cit.**, 1980, p. 119-123; V. A. Dergacev, I. V. Manzura, **op. cit.**, p. 140-143; V. I. Markevici, **Pozdnetripol'skielementa Severnoj Moldavii**, Chișinău, 1981.

(39) V. A. Dergacev, I. V. Manzura, **op. cit.**, p. 14.

(40) Al. Vulpe, **Dacia**, V, 1961, p. 105-122.

(41) I. K. Swesznikov, **Kul'tura komarowska**, în **Archeologia Polska**, XII, 1, 1967, p. 39-107; T. Sulimirski, **The Bronze of the USSR**, London, 1966, p. 58; S. S. Berezans'ka, în vol. **Archeologhija Ukrainskoj RSR**, I, Kiev, 1971, p. 354-363.

(42) T. Sulimirski, **Corded Ware and Globular Amphore North-East of the Carpathians**, London, 1968.

(43) M. Ignat, D. Popovici, **Suceava**, VI-VII, 1979-1980, p. 657-662.

(44) N. Densușianu, **Dacia preistorică**, 2, București, 1986, p. 79, nota 1.

(45) Marilena Florescu, **Dacia**, XIV, 1970, p. 51-81.

(46) N. Ursulescu, D. Popovici, **SCIVA**, 38, 1987, 1, p. 72-76.

(47) M. Ignat, **TD**, II, 1981, p. 134-136.

Complexul Komariv nu reprezintă de altfel singura sinteză din răsăritul Europei în cadrul căreia, pe lângă inhumatie, apare și incinerarea în tumuli. Un caz similar îl prezintă și cultura Niprului Mijlociu, care a preluat probabil incinerarea din grupa tripoliană târzie Sofievka⁴⁸.

Asemenea sinteze în domeniul riturilor și ritualurilor funerare dovedesc întâlnirea unor grupuri de populații cu tradiții și concepții diferite. În timp ce răsăritul Europei a fost rezervorul unor valuri succesive de populații care foloseau aproape în exclusivitate inhumatia, centrul Europei a cunoscut, în schimb, în mai mare măsură utilizarea incinerăției. Moldova, ca prim teritoriu situat la est de lanțul carpatic, a cunoscut adeseori prezența simultană a unor grupuri de populații cu obiceiuri funerare diferite. S-au produs astfel amalgamări interesante, precum cea a mormintelor de incinerare în tumuli – ritual care s-a impus ulterior cu predilecție în lumea tracică, începând mai ales cu perioada hallstattiană.

Considerăm, deci, că lămurirea unor asemenea aspecte ar putea contribui la înțelegerea mai profundă a fenomenului complex al etnogenezei tracilor pe o arie atât de vastă, avându-se în vedere că tracii au utilizat în largă măsură atât incinerarea, cât și înmormântările tumulare.

L'APPARITION DES ENTERREMENTS TUMULAIRES ET DE L'INCINÉRATION À L'EST DE CARPATES

Résumé

La version intégrale en français de ce texte a été publiée dans le volume "Relations thraco-illyro-helléniques", București, 1994, p. 141-146.

(48) **Archeologhija Ukrainskoj SSR**, I, Kiev, 1971, p. 87; A. N. Rumunacev, **AAC**, XIV, 1974, p. 67.